

بررسی ایدئولوژی قیام عاشورا مبتنی بر بیانات امام حسین (ع) در ۶۱-۶۰ ه.ق به روش نظریه‌پردازی داده بنیاد

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۵/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۰/۱

سید کاظم طباطبایی پور^{۱*}

غلامرضا صدیق اورعی^۲

سیده زینب گلابگیرنیک^۳

چکیده

اهمیت نهضت امام حسین (ع) و لزوم شناخت صحیح آن، موجب شده است که تتبع و تحقیق در این حوزه همواره مورد اهتمام اندیشمندان مسلمان و غیرمسلمان باشد. با وجود تأملات فراوان در این خصوص؛ همچنان خلأ تحصیل یک مدل اندیشگانی منسجم در این حوزه که مبتنی بر بیانات رهبری این نهضت عظیم که در عرصه‌ی نظر و عمل فعالانه وارد شده است، احساس می‌شود. با امعان نظر به اهمیت موضوع و در امتداد تلاش‌های صورت گرفته در این عرصه، درصدد برآمدیم تا با تأملی مجدد، پژوهشی روشمند در این حوزه با استفاده از روش «نظریه‌پردازی داده بنیاد» به دست دهیم. برآیند تحلیل بیانات شریف امام از آغاز تا انجام نهضت حاکی از آن است که قیام امام در زمانی رخ داد که فضای کلی حاکم بر جامعه‌ی اسلامی، به‌گونه‌ای محسوس با تعالیم اسلامی ناهم‌سو بوده است. در این میان به خلافت رسیدن یزید که آن نیز معلول یک سلسله از گُنش‌های اجتماعی منافی با حق‌مداری بود، اسلام را در معرض خطر و تحریف قرار داد. درواقع با تشخیص عدم صلاحیت حاکمیت وقت به عنوان چالش اصلی جامعه و در نظر داشتن زمینه‌ها و علل آن، راه‌حلی بنیانی مدنظر بوده؛ ضمن آنکه راهکارهای فرعی و راهبردهایی نیز به مقتضای شرایط متفاوت نهضت اتخاذ شده است. درنهایت قیام، در دو حالت متفاوت ترسیم شده که هرکدام بنا بر شرایط و مقتضیات مطلوب قلمداد می‌شود.

واژگان کلیدی: امام حسین (ع)، قیام عاشورا، ایدئولوژی، نظریه‌پردازی داده‌بنیاد.

مقاله پژوهشی

صفحه ۳۳۶-۳۱۱

۱. استاد گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه فردوسی مشهد

(نویسنده مسئول: tabatabaei@um.ac.ir)

۲. استادیار گروه علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد (sedighourae@um.ac.ir)

۳. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه فردوسی مشهد (z.glnik1991@gmail.com)

مقدمه

نهضت امام حسین (ع) یکی از وقایع مهم و چه بسا مهم‌ترین واقعه تاریخ اسلام پس از رحلت پیامبر اعظم (ص) از حیث گستره تأثیرگذاری است. این واقعه که عامل محرک ایجاد بسیاری از جریان‌های اجتماعی از بدو وقوع تا کنون است، همواره مورد یادکرد ائمه هدی (ع) در ادوار مختلف حضور ایشان نیز بوده است. افزون بر اهتمام ائمه (ع) بر زنده نگاه داشتن یاد آن نهضت، تأکید شخص حضرت سیدالشهدا (ع) بر «الگو بودن» ایشان برای امت، حاکی از اهمیت فوق‌العاده‌ی آن است. بر پایه چنین بینشی، اندیشه ورزی در باب نهضت عاشورا با وجود پیشینه‌ای طولانی، همچنان ضروری می‌نماید. در واقع از یکسو نیازها و پرسش‌هایی که امروز جوامع اسلامی در خصوص تعاملات و خط‌مشی اجتماعی خود با آن مواجه هستند؛ استنتاج از نهضت عظیم عاشورا و پاسخ درخور به چالش‌های موجود؛ مبتنی بر اصول حاکم بر مشی اجتماعی امام (ع) را می‌طلبند. از سوی دیگر امروزه با گسترش ارتباطات و تبلیغات رسانه‌ای، محتوا و تصاویری مشحون از غرض‌ورزی‌های سوء، به سراسر دنیا مخابره می‌شود که سعی در ایجاد ذهنیتی سطحی، خشن و به‌دوراز منطق و اندیشه از اسلام و عاشورا دارد و آن را به‌نوعی تحریف و دگرگون نموده و به مخاطب ارائه می‌دهد؛ بنابراین بدیهی است که در بسیاری از مواقع اصل موضوع و پشتوانه‌های حقیقی اندیشگی قیام عاشورا به حاشیه رانده شده و مغفول واقع شود. لذا با وجود تراکم مطالعات و تأملات متعدد در این خصوص، همچنان خلأ ارائه‌ی یک منظومه‌ی فکری منسجم که حاکی از ایدئولوژی نهضت عظیم عاشورا از سوی حضرت اباعبدالله (ع) باشد، وجود دارد. لذا در این پژوهش درصدد هستیم پاسخگوی این پرسش بنیادین باشیم که اساساً قیام عاشورا با اتکا بر چه ایدئولوژی و اندیشه راهبردی از سوی حضرت اباعبدالله (ع) رخ داد.

الف - پیشینه تحقیق

پیشینه‌ی پژوهشی این موضوع از دو جهت قابل پی‌جویی است. در واقع از یک جهت دیدگاه‌ها و برداشت‌های متفاوت و گاه متناقضی از جانب اندیشمندان مسلمان و حتی عالمان شیعی از منظر دینی، کلامی و تاریخی در خصوص ماهیت قیام و هدف نهضت امام (ع) وجود دارد که قابل تأمل است. گوناگونی یادشده تا بدان جا است که در این میان افرادی با تأکید بر تفرقه‌انگیز بودن این حرکت در میان امت، آن را مورد نقد قرار داده و به توجیه و تطهیر یزید و متابعان او پرداختند (المالکی، ۱۴۱۲:

۲۴۲)؛ یا با استناد به روایات تاریخی مبتنی بر نهی امام (ع) از دنیاطلبی، به نوعی ماهیت قیام را سلطه طلبانه دانسته و هیچ انگیزه غیرمادی برای آن متصور نبودند (المالکی، ۱۴۱۲: ۲۳۸-۲۳۷)؛ یا آن را فتنه‌ای دانستند که هیچ منفعت دنیوی و یا اخروی بر آن بار نبوده و اساساً آن قیام را محکوم و صرفاً هزینه‌ای برای اسلام قلمداد کردند (الحرانی الحنبلی، ۱۴۰۶: ۵۳۰). از دیگر سو دانشمندانی با تأکید بر قباحت این فاجعه، آن را حرکتی در واکنش به حکومت جائز، نجات اسلام و رفع انحرافات فکری تشریح نمودند و اصل حرکت را از ابتدا شهادت طلبانه قلمداد نمودند (صافی گلپایگانی، ۱۳۶۶: ۵۵-۳۵). گروه دیگری آن را در راستای تشکیل حکومت اسلامی دانسته‌اند (صالحی نجف‌آبادی، ۱۳۷۸: ۴۲) و تحلیل دیگر از سوی کسانی است که قیام امام (ع) را حرکتی به مقتضای شرایط امت؛ با ویژگی‌های بی‌نظیر و به هدف تحریک ضمائر معاصرین قیام و تمام انسان‌های طول تاریخ دانستند به که بیماری دنیاطلبی مبتلا بودند (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۱: ۹۱ و ۹۰). از سوی دیگر بر پایه‌ی دیدگاهی نزدیک به تحلیل اخیر، برخی ضمن آن‌که قائل به عوامل گوناگون برای شکل‌گیری چنین نهضتی شدند؛ آن را ماهیتاً روشنگر و عدالت‌خواهانه و به جهت زدودن جهالت و گمراهی مردم دانستند؛ که عاملی مهم و متقن برای نهضت عاشورا و تقدس آن شمرده شده است (مطهری، ۱۳۷۷: ۳۶-۳۵). شایان ذکر است که دیدگاه‌های مطروحه صرفاً از باب نمونه‌هایی از اهم نظرات در این حوزه می‌باشد و بسیاری از علمای شیعه و اهل سنت و همچنین اندیشمندان غربی در گذشته و هم‌اکنون نیز در تحلیل و تشریح این واقعه نظراتی همسو با یکی از موارد یادشده و یا تفسیرهایی مشابه ارائه داده‌اند؛ اما از جهت دیگر پیشینه‌ی مطالعات جامعه‌شناختی در خصوص قیام عاشورا است که به زمینه‌های فکری-فرهنگی وقوع فاجعه‌ی کربلا می‌پردازد و عمدتاً معطوف به بررسی ریشه‌های رفتاری و جامعه‌شناختی مردم کوفه و واکنش‌های گروه‌های کوفی _ و در برخی بررسی‌ها، خواص و عموم مردم جامعه اسلامی _ در فرآیند نهضت عاشورا بوده است. کوشش صورت گرفته در تدوین قیام امام حسین (ع) اثر سید جعفر شهیدی، «جامعه‌شناسی قیام امام حسین (ع) و مردم کوفه» به قلم عمادالدین باقی، «توجیه المسائل کربلا» و «توضیح الرسائل کربلا» آثار سید علی اصغر علوی، مقاله‌ی «جامعه‌شناسی تاریخی قیام عاشورا» نگاشته‌ی هادی سعیدی رضوانی و تک‌نگاشت «رفتارشناسی مردم کوفه در نهضت حسینی» اثر علی شیخیان و... نمونه‌هایی است که در این عرصه قابل یادکرد است.

ب- چارچوب نظری

بررسی و شناخت انقلاب‌ها، جنبش‌ها و دگرگونی‌های اجتماعی همواره بخشی از مطالعات جامعه‌شناختی را به خود اختصاص داده است؛ به گونه‌ای که تئوری‌های گوناگونی در این رابطه سامان یافته و جامعه‌شناسان متعددی به نظریه‌پردازی در خصوص انواع، ابعاد، عوامل تأثیرگذار، آثار و... آن پرداخته‌اند. در این میان نقش رهبران و مؤلفه‌های شخصیتی آن‌ها همواره مورد توجه و در مظان تحلیل‌های گوناگون بوده است (کوهن، ۱۳۸۱: ۲۷ و ۳۱). گذشته از ویژگی‌های خاص شخصیتی آنان و کنجکاوهایی که در این عرصه صورت گرفته است، در اهمیت رهبری لایق؛ همین بس که هیچ جنبش اجتماعی بدون رهبری لایق به موفقیت نائل نمی‌شود (کوهن، ۱۳۹۵: ۴۶۷). حال چنانچه در یک جنبش اجتماعی که خواستار تغییر و دگرگونی جامعه است؛ رهبری آن خود صاحب اندیشه باشد، فرصت و جاذبه‌ای مضاعف برای تحقیق و کندوکاو فراهم می‌شود. در واقع رهبری آن جنبش هرگاه با واقعه و سؤالی مواجه شده یا در مقام تصمیم و عمل قرار گرفته، بر پایه بینش خود اظهارنظر نموده است. با این وصف می‌توان با تحلیل این مواضع؛ نظم فکری، نظریه و اندیشه‌ی رهبری آن جنبش را پی‌جویی نمود. چنین است که می‌توان آن رهبر صاحب اندیشه را نیز به‌مثابه‌ی یک «ایدئولوگ» در نظر گرفت (صدیق اورعی، ۱۳۷۳: ۲۷).

این نکته نیز حائز اهمیت است که «ایدئولوژی» از جمله مؤلفه‌هایی است که جامعه‌شناسان به عنوان یکی عوامل و شرایط تغییر اجتماعی برشمردند (کوئن، ۱۳۹۵: ۴۶۴)؛ لذا بررسی مفهومی آن و به دست دادن تعریفی روشن و برگزیده از میان تعاریف موجود که متناسب با اهداف این پژوهش است، لازم و ضروری می‌نماید.

ایدئولوژی، ترکیبی از «ایده» و «لوژی» است و این ترکیب ظاهراً نخستین بار در پایان قرن هجدهم، بعد از انقلاب فرانسه یعنی در سال ۱۷۹۶ توسط دوتراسی به کار رفت. دوتراسی به پیروی کوند یاک، مسلک تجربی داشت و مراد او از ایدئولوژی، دانش ایده‌شناسی و یا علم «مطالعه ایده‌ها» بود (پارسانید، ۱۳۸۶: ۴۱).

واگو با برشمردن ایدئولوژی به عنوان یکی از عوامل تغییرات اجتماعی، آن را یک نظام اعتقادی پیچیده دانسته که کارکردهای آن رفتارها و ارتباطات اجتماعی را قانونی و عقلایی می‌سازد. وی ضمن آنکه ایدئولوژی را موجب همبستگی گروهی و محرک کنشی افراد دانسته؛ نقش آن را در عرصه‌ی تغییرات اجتماعی، به عنوان مشوق حفظ نظم موجود و یا گاه برانگیزاننده‌ی تغییر وضع موجود

تعریف می‌کند (واگو، ۱۳۷۳: ۱۲۱). شریعتی ایدئولوژی را متشکل از سه مرحله می‌داند که گام نخست آن عبارت است از جهان‌بینی از منظر شریعتی، جهان‌بینی عبارت است از گونه‌ی تلقی انسان از جهان هستی؛ که بر پایه‌ی چنین تعریفی به انواع جهان‌بینی را مورد بررسی قرار می‌دهد. مرحله‌ی دوم، یک نوع ارزیابی انتقادی در خصوص محیط و مسائل پیرامونی است و گام آخر نیز می‌بایست پیشنهادات و راه‌حل‌ها به صورت ایدئال‌ها و اهداف ارائه شود. بر پایه این تعریف هر ایدئولوگ نیز نسبت به ایدئال‌هایی که به آن معتقد است و باید وضع موجود را بر اساس آن تغییر دهد، مسئولیت و تعهد دارد (شریعتی، ۱۳۸۶: ۷۱). بر پایه‌ی تعریفی که گی روشه از ایدئولوژی ارائه داده است، ایدئولوژی عبارت است از «سیستمی از ایده‌ها و قضاوت‌های روشن، صریح و عموماً سازمان‌یافته که موقعیت یک گروه یا جامعه را توجیه، تفسیر، تشریح و اثبات می‌نماید. این سیستم با الهام و تأثیرپذیری شدید از ارزش‌ها، جهت‌یابی معین و مشخصی را برای کنش اجتماعی آن گروه و یا جامعه پیشنهاد و ارائه می‌دهد...» وی در ادامه می‌افزاید: «این سیستم فکری به عنوان هدف، تشریح یک وضعیت و موقعیت اجتماعی و همچنین جهت دادن به کنش تاریخی را نیز به عهده دارد و تحت این عنوان ایدئولوژی برای جامعه‌شناس پدیده‌ای استراتژیک است...». روشه بر این باور است که سیستم یادشده_ که مشتمل بر مجموعه‌ای از ایده‌ها و قضاوت‌ها است_ برای کسانی که در وضعیت و موقعیت معینی زندگی می‌کنند؛ امکان تعریف و درک بهتر معنا و مفهوم آن را فراهم می‌آورد ضمن آن‌که قابل اثبات نیز می‌باشد. نمونه‌هایی که وی برای توضیح این شاخصه‌ی ایدئولوژی می‌شمارد، از این قبیل است: آن‌که افراد بدانند چرا و به‌وسیله‌ی چه کسی استثمار شده‌اند، یا چرا کشوری به قهقرا می‌رود و یا چرا باید تغییراتی به وجود آید (روش، ۱۳۷۰: ۹۹ و ۱۰۰). چنانکه ملاحظه می‌شود بر پایه‌ی تعریف روشه، هر ایدئولوژی مشتمل بر سه مؤلفه‌ی مهم زیر می‌باشد:

- توجیه، تفسیر، تشریح و اثبات موقعیت جامعه یا گروه
- ایجاد درک و فهم بهتر نسبت به موقعیت مبتلابه (شناخت آسیب‌ها و علل آن)
- جهت‌یابی معین و مشخص برای کنش اجتماعی جامعه یا گروه (در جهت رسیدن وضعیت مطلوب)

افزون بر این؛ نکته‌ی شایان توجه آنکه بر پایه روش نظریه‌پردازی سیاسی از سوی اسپرینگز نیز مراحل ارائه نظریه سیاسی دست‌کم در روند جستار به این ترتیب است از مشاهده بی‌نظمی، تشخیص علل آن و ارائه راه‌حل. وی بر این باور است که چهارمین جزء روند نظریه‌پردازی، یعنی جامعه‌ی

احیاء شده، به مثابه «جسم شناور» است؛ بدین معنا که این مرحله در ظاهر می‌بایست قبل از ارائه راه‌حل باشد، اما ممکن است قبل یا بعد از تشخیص علل و یا حتی گاه قبل از مشاهده بی‌نظمی ارائه شود. در بیشتر موارد، تصویر جامعه احیا شده احتمالاً به شیوه دیالکتیکی، با مشاهده بی‌نظمی و تشخیص علل آن مرحله به مرحله رشد می‌کند (اسپریگنز، ۱۳۸۷: ۴۱-۳۸).

با نظر به مؤلفه‌هایی که ریشه از «ایدئولوژی» ارائه می‌دهد و همچنین شیوه‌ای از نظریه‌پردازی سیاسی که اسپریگنز به دست داده است _ علی‌رغم آن که در دو حوزه‌ی متفاوت جامعه‌شناسی و علوم سیاسی ساخت یافته‌اند، بسیار نزدیک می‌نماید _ و با اهداف و شیوه‌ی دستیابی به آن در این پژوهش همسو هستند؛ لذا برای رسیدن به مقصود خود سه سؤال اساسی در این خصوص مطرح می‌نماییم:

- با نظر به روایات منقول از حضرت اباعبدالله (ع) در مقطع عاشورا، جامعه اسلامی در آن زمان با چه مشکلاتی مواجه بود؟
- زمینه‌ها و علل مشکلات جامعه‌ی آن زمان در سخنان شریف حضرت اباعبدالله (ع) چگونه ارزیابی می‌شود؟
- راه‌حل معضلات جامعه و وضعیت مطلوب آن در بیانات حضرت اباعبدالله (ع) چیست؟

پ- روش تحقیق

پژوهش حاضر به روش گراند تئوری^۱ یا «نظریه‌پردازی داده بنیاد» سامان یافته است. گراند تئوری یک روش پژوهشی اکتشافی^۲ است و به پژوهشگر امکان می‌دهد در مواردی که امکان تدوین فرضیه وجود ندارد به جای استفاده از تئوری‌های از پیش تعریف شده خود به تدوین یک تئوری جدید اقدام کند (منصوریان، ۱۳۸۶).

۱- نمونه‌گیری نظری^۳

نمونه‌برداری نظری، فرآیند جمع‌آوری داده برای تولید نظریه است. تحلیل‌گر به وسیله‌ی آن، داده‌های خود را جمع‌آوری و کدگذاری و تحلیل کرده و تصمیم می‌گیرد به منظور پرورش و تقویت نظریه‌ی خود، چه داده‌هایی را در کدام مواضع بیاید (دانایی‌فرد و امامی، ۱۳۸۶: ۷۹). یک قاعده‌ی کلی در نظریه‌پردازی وجود دارد؛ که گردآوری داده‌ها را باید تا زمانی که مقوله‌ها اشباع می‌شوند، ادامه داد.

.....
1 . Grounded Theory
2 . Explorator
3 . Theortical sampling

به این مرحله اشباع نظری^۱ می‌گویند (استراوس و کوربین، ۱۳۹۰: ۲۳۰).

۲- کدگذاری باز^۲

کدگذاری باز در واقع ضمیمه کردن نخستین برچسب‌های مفهومی به داده‌ها است. برچسب‌های مذکور که همان کدها هستند، متعاقباً در کدهای بزرگ‌تر گروه‌بندی می‌شوند. اساساً هدف؛ ساخت یک نظریه مبتنی بر آن‌هاست و کارکرد کدهای باز بیرون کدگذاری باز شامل مقایسه میان اتفاقات و کنش/واکنش‌ها و بیرون کشیدن آن چیزی که مهم است، می‌باشد. (urquhartm,2013:23).

پژوهشگر برای تفاوت‌ها و شباهت‌های میان وقایع و کنش‌ها و واکنش‌ها برچسب‌هایی را در نظر گرفته و به کار می‌برد. (Liamputton,2005:268)

۳- کدگذاری محوری^۳

در کدگذاری محوری مانند کدگذاری باز از راه مقایسه‌ها و طرح پرسش‌ها صورت می‌گیرد؛ اما در کدگذاری محوری استفاده از این شیوه‌ها بیشتر در جهت کشف روابط و ربط دادن مقولات به یکدیگر است (استراوس و کوربین، ۱۳۹۰: ۱۱۶ و ۱۱۷). در این مرحله با استفاده از یک الگوی کدگذاری بصری، نظریه‌ی خود را ارائه می‌دهند (دانایی فرد و دیگران، ۱۳۹۱: ۱۲۳). در مدل یادشده که به آن مدل پارادایمی نیز می‌گویند، مدلی صوری است که در آن مقولات عمده حول مقوله‌ی هسته‌ای به تصویر کشیده شده و روابط بین آن‌ها ترسیم می‌شوند (محمدپور، ۱۳۹۲: ۳۲۹).

شرایط علی^۴ که علل و موجبات اصلی که پدیده‌ی مورد اکتشاف (مقوله‌ی اصلی) از آن ناشی می‌شود.

شرایط زمینه‌ای^۵ شرایطی است که موجبات در آن شرایط و زمینه‌ها در مقوله‌ی اصلی تأثیر می‌گذارد. راهبردها (کنش/کنش متقابل)^۶ نیز واکنش‌های رفتاری کنشگران و تکنیک‌ها و ترفندهایی که به اقتضای زمینه‌ها و شرایط به کار می‌گیرند را نشان می‌دهد (فراستخواه، ۱۳۹۵: ۱۰۰).

پیامدها^۷ بیانگر پیامدها و نتایج تعامل و تحت تأثیر شرایط مربوط به آن‌ها است (محمدپور، ۱۳۹۲:

- 1 . Theoretical saturation
- 2 . Open Cding
- 3 . Axial Coding
- 4 . Causal conditions
- 5 . Context
- 6 . Action/intraction strategies
- 7 . Consequences

۳۳۰). برخی از این پیامدها خواسته و برخی ناخواسته هستند (استراوس و کوربین، ۱۳۹۰: ۱۵۶). شرایط مداخله‌گر^۱ نیز آن شرایطی هستند که شرایط علی را به نحوی تغییر می‌دهند، شرایط مداخله‌گر اغلب برخاسته از اوضاع و احوال نامنتظره و اتفاقی هستند که لازم است با عمل/ تعامل به آن‌ها پاسخ داده شود (استراوس و کوربین، ۱۳۹۰: ۱۵۴-۱۵۳).

۴- کدگذاری گزینشی^۲

در این مرحله پژوهشگر باید بتواند دسته‌بندی‌های گوناگونی که تا این مرحله از پژوهش خود از مفاهیم و سپس مقولات شکل داده است را به یک هسته یا مفهوم مرکزی مرتبط کند. مفهوم مرکزی مذکور می‌تواند از بین مقوله‌های پیشین که صورت گرفته بود، گزینش شود و یا یک اصطلاح یا عبارت انتزاعی‌تر و مفهومی باشد که بتواند به‌نوعی تمام مقوله‌ها را دربر بگیرد (استراوس و کوربین، ۱۳۹۰: ۱۶۸).

۵- یادداشت^۳

یادداشت نویسی یک گام میانی بین کدگذاری و نخستین طرح کامل تحلیل است. این گام به جرقه زدن فکر کمک کرده و ما را تشویق به جستجوی داده‌ها و کدگذاری با راه‌های جدید می‌کند. ما به وسیله‌ی یادداشت‌ها، فرآیندها، فرض‌ها و کنش‌هایی که شامل یادداشت نویسی یک فرآیند متناوب است و افزون بر آن که گام‌های بعدی کدهای ما هستند را شرح می‌دهیم (Charmaz, 2000: 517). در جمع‌آوری داده، کدگذاری و تحلیل داده را هدایت می‌کند، فرضیه‌هایی را در خصوص روابط مقوله‌ها و ویژگی‌ها و آغاز (Holton, 2007: 281)؛ انضمام و یکپارچگی روابطشان با دیگر گروه‌های مقولات را ارائه می‌دهد.

۶- نگارش و تدوین نظریه

نظریه‌پردازان داده بنیاد تئوری خود را در سه شکل ممکن ارائه می‌دهند الگوی کدگذاری بصری^۴، بصری^۴، مجموعه‌ای از قضایا (یا فرضیه‌ها) و داستانی که به شکل روایی^۱ نوشته می‌شود (دانایی فرد و

.....
1 . Intervening conditios
2 . Selective Coding
3 . Memo
4 . visual coding paradigm

ت- کیفیت کاربرست نظریه پردازی داده بنیاد در تحلیل بیانات حضرت سیدالشهدا (ع)

پیش از پرداختن به یافته‌های پژوهش، شایان ذکر است که استفاده از داده‌های معتبر و اطمینان‌بخش؛ از الزامات یک پژوهش علمی است. لذا برای دستیابی به داده‌های تا حد امکان متن، خود را ملزم به شناخت و بررسی منابع این حوزه نموده و ضمن مدنظر قرار دادن ملاحظات گزینش اخبار عاشورا، داده‌های پژوهش را به روش کتابخانه‌ای احصاء نمودیم. از میان مصادر موجود، پنج کتاب که به عنوان منابع دسته اول در این حوزه از سوی صاحب‌نظران مشخص شده مورد بررسی گرفت (جعفریان، ۱۳۹۱: ۱۶)؛ و افزون بر آن از منابعی که به لحاظ تألیفی یا مؤلفی در این حوزه حائز اهمیت هستند نیز بهره گرفتیم که در جدول زیر قابل مشاهده است.

جدول ۱: نشانگر منابع داده‌های پژوهش

مقتل الحسین ابومخنف (۱۵۷ ق)، طبقات الکبری ابن سعد (۲۳۰ ق)، انساب الاشراف بلاذری (۲۷۹ ق)، الاخبار الطوال دینوری (۲۸۲ ق)، الفتوح ابن اعثم کوفی (۳۱۴ ق)	منابع دسته اول
کامل الزیارات ابن قولویه قمی (۳۶۷ ق)، الأمالی شیخ صدوق (۳۸۱ ق)، الارشاد شیخ مفید (۴۱۳ ق)، مقتل الحسین الخوارزمی (۵۶۸ ق)، الکامل فی التاریخ ابن الأثیر (۶۳۰ ق)، اللهوف ابن طاووس (۶۶۴ ق)	منابع حائز اهمیت

منبع: (نگارندگان)

کدگذاری باز

در این گام سعی بر آن بوده است که کدهای به دست آمده گویای محتوای داده‌های پژوهش باشند به طوری که پژوهشگر و مخاطب با مشاهده آن‌ها تا حدود زیادی به مفهوم جملات پی ببرند، ضمن آن که موجز و درعین حال شامل ابعاد مفهوم نیز باشد. در این مرحله، کدها نوشته شده و چندین بار اصلاح شدند. در انتهای این مرحله از مجموع داده‌ها، حدود ۳۰۰ مفهوم و ۲۹ مقوله‌ی فرعی حاصل شد. شایان یادکرد است؛ به جهت برخورداری از اشباع نظری داده‌ها، تمام مواضعی که می‌توانست در

خصوص موضوع پژوهش محسوب شود و از سوی دیگر در منابع معتبر این حوزه ثبت شده بود، احصاء شد؛ به گونه‌ای که اگر داده‌ی بیشتری در این عرصه وجود داشته باشد، آگاهی جدیدی به داده‌های پژوهش حاضر نمی‌افزاید؛ بلکه درنهایت صرفاً بر بسامد برخی از مفاهیم، خواهد افزود.

جدول ۲: نشانگر کد شناسه‌ها

مدینه Medina	مکه Mecca	مسیر مکه تا کربلا Road	کربلا Karbala	شماره بیان شریف در آن مکان شماره شناسه	شماره کد شناسه
M	E	R	K	عدد وسط کد	عدد پایانی کد

منبع: (نگارندگان)

جدول ۳: نمونه کدگذاری باز: بیانات امام (علیه السلام) در مقابل سپاه حر - منزل بیضه

ردیف	متن عربی	ترجمه	ویرایش	کدگذاری باز	کد شناسه
۱	اِيهَا النَّاسُ اِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ قَالَ: مَنْ رَأَى سُلْطَانًا جَائِرًا، مُسْتَجِلًّا لِحُرْمِ اللَّهِ،	ای مردم! پیامبر خدا فرمود: هر که حاکم ستمگری را ببیند که محرمات خدا را حلال می‌شمارد	حلال کردن محرمات الهی	حلال دانستن محرمات	R-12-1
۲	ناكَتًا لِعَهْدِ اللَّهِ،	و پیمان خدا را می‌شکند	ناقض پیمان الهی	نقض عهد	R-12-2
۳	مُخَالِفًا لِسُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ	و برخلاف سنت پیامبر خدا می‌رود	مشی منافی با سیره‌ی رسول خدا	کنش مغایر با الگوی کنشی پیامبر اعظم	R-12-3
۴	يَعْمَلُ فِي عِبَادِ اللَّهِ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ	و میان بندگان خدا، با گناه و ستم، عمل می‌کند،	تعامل ظالمانه با مردم	تعامل ظالمانه	R-12-4
۵	، ثُمَّ لَمْ يُعَيِّرْ عَلَيْهِ بِفِعْلٍ وَلَا قَوْلٍ، كَانَ حَقًّا عَلَى اللَّهِ أَنْ يَدْخِلَهُ مُدْخَلَهُ	ولی با کردار یا گفتار، بر او نشورد، بر خدا فرض است که [در قیامت] او را به جایگاه همان ستمگر، ببرد.	تساوی در عقوبت برای ناظر منفعل در مواجهه با حاکم جائر	همسانی عقوبت ناظر منفعل	R-12-5
۶	أَلَا وَ إِنَّ هَؤُلَاءِ لِرِجَالٍ مِمَّنْ طَاعَ الشَّيْطَانَ	بدانید که اینان به طاعت شیطان درآمده‌اند.	اطاعت در برابر شیطان	اطاعت از شیطان	R-12-6

داده جدول ۳: نمونه کدگذاری باز: بیانات امام (علیه السلام) در مقابل سپاه حر - منزل بیضه

ردیف	متن عربی	ترجمه	ویرایش	کدگذاری باز	کد شناسه
۷	و ترکوا طاعةَ الرَّحْمَنِ	و طاعت خدا را رها کرده‌اند	عدم اتقیاد در برابر خدای متعال	عدم اطاعت از خدای متعال	R-12-7
۸	و أَظْهَرُوا الفَسَادَ،	آشکارا فساد کرده	تظاهر به فسق	کنش فاسقانه آشکار	R-12-8
۹	و عَطَلُوا الحُدُودَ،	و حدود را رها کرده‌اند	تعطیل شدن حدود الهی	تعطیلی حدود	R-12-9
۱۰	و اسْتَأْتَرُوا بِالْفِئِءِ	و ثروت را به خود اختصاص داده‌اند،	اختصاصی کردن ثروت	تخصیص ثروت	R-12-10
۱۱	و أَحَلَّوْا حَرَامَ اللَّهِ وَ حَرَّمُوا حَلَالَهٗ،	حرام خدا را حلال دانسته و حلال خدا را حرام شمرده‌اند	جاب‌جا کردن حلال و حرام	تغییر احکام الهی	R-12-11
۱۲	و أَنَا أَحَقُّ مَنْ غَيْرَ،	من شایسته‌ترین فرد هستم برای اینکه این چیزها را تغییر دهم	حداکثر شایستگی برای تغییر دادن شرایط	اولویت برای ایجاد تغییر	R-12-12
۱۳	و قَدْ أَتَنَى كُتُبِكُمْ، وَ قَدِمْتُ عَلَى رُسُلِكُمْ بَبِيعَتِكُمْ وَ أَنْكُم لَا تُسَلِمُونِي وَ لَا تَخَذِلُونِي	نامه‌های شما به من رسید و فرستادگانتان با بیعت شما، نزد من آمدند که مرا تسلیم نمی‌کنید و از یاری‌ام باز نمی‌مانید.	پیمان بیعت و همراهی کوفیان با امام	پیمان بیعت و یاری	R-12-13
۱۴	فَإِنْ مَمَّتُمْ عَلَيَّ بَبِيعَتِكُمْ تُصِيبُوا رُشْدَكُمْ	اگر به بیعت خویش عمل کنید رشد می‌یابید.	تحصیل رشد درازای ثبات قدم در بیعت	تحصیل رشد	R-12-14
۱۵	فَأَنَا حَسِينُ بِنِ عَلِيٍّ، وَ ابْنُ فَاطِمَةَ بِنْتِ رَسُولِ اللَّهِ وَ نَفْسِي مَعَ أَنْفُسِكُمْ،	من حسین بن علی پسر فاطمه دختر رسول خدا هستم. جانم با جان‌های شماست	همراهی امام با مبارزان در صحنه	حضور در صحنه	R-12-15
۱۶	وَأَهْلِي مَعَ أَهْلِيكُمْ،	و کسانم با کسان شما هستند	همراهی خانواده امام با خانواده‌ی مبارزان	حضور خانواده	R-12-16

ادامه جدول ۳: نمونه کدگذاری باز: بیانات امام (علیه السلام) در مقابل سپاه حر- منزل بیضه

ردیف	متن عربی	ترجمه	ویرایش	کدگذاری باز	کد شناسه
۱۷	فَلَكُمْ فِيْ اَسْوَةٍ،	من مقتدای شما هستم	الگو بودن امام برای امت	الگو بودن	R-12-17
۱۸	وَ اِنْ لَمْ تَفْعَلُوْا وَ نَقَضْتُمْ عَهْدَكُمْ، وَ خَلَعْتُمْ بَيْعَتِيْ مِنْ اَعْنَاقِكُمْ، فَلَعُمْرِيْ مَا هِيَ لَكُمْ بِنِكْرٍ، لَقَدْ فَعَلْتُمُوْهَا بِاَبِيْ وَاَخِيْ، وَ اِبْنِ عَمِّيْ مُسْلِمٍ	اگر به عهد خود رفتار نکنید و پیمان خویش را بشکنید و بیعت مرا از گردن خویش بردارید، به جانم سوگند که این از شما (کاری) تازه نیست (محمتمل بودا) که با پدرم، برادرم و عموزادهام مسلم، چنین کردید.	مسبوق به سابقه بودن نقض عهد	سابقه‌ی عهدشکنی	R-12-18
۱۹	وَ الْمَغْرُوْرُ مَنْ اغْتَرَّ بِكُمْ	فریب خورنده کسی است که فریب شما را بخورد.	فریب نخوردن در قبال کوفیان	نفی فریفتگی	R-12-19
۲۰	فَحَظَّكُمْ اَخْطَاةُمْ،	اقبال خویش را گم کردید	اشتباه کوفیان در تشخیص اقبال خود	عدم تشخیص سعادت‌مندی	R-12-20
۲۱	وَ نَصِيْبِكُمْ ضِيْعْتُمْ،	نصیب خویش را به تباهی داده‌اید.	نابود کردن بهره‌مندی نیک	تباهی نیک‌بختی	R-12-21
۲۲	وَ مَنْ نَكَثَ فَاِنَّمَا يَنْكُثُ عَلٰى نَفْسِهٖ، وَ سَيَّغِيْ اللّٰهُ عُنُقَكُمْ، وَ السَّلَام	و هر کس پیمان‌شکنی کند به ضرر، خویش، پیمان شکسته است. به‌زودی خدای متعال مرا از شما بی‌نیاز می‌کند. والسلام	متضرر شدن ناقض پیمان	تضرر عهدشکن	R-12-22

منبع: (نگارندگان)

نمونه‌ای از جداول کدگذاری باز- سخنان حضرت (ع) در مقابل سپاه خود و سپاه حر- ظاهراً یکشنبه ۲۸ ذی‌الحجه ۶۰ به دلیل محدودیت واژگان مقاله، از آوردن دیگر جداول کدگذاری باز که شامل بیانات حضرت سیدالشهدا اعم از شفاهی و نوشتاری در مدینه، مکه، مسیر مکه تا کربلا و کربلا

تا روز عاشورا است، صرف نظر می شود.^۱

کدگذاری محوری

این گام بر پایه‌ی برداشت‌ها و استنباط عالمانه نگارنده اعمال و با مقایسه و دسته‌بندی مفاهیم استخراج شده و محورهای اصلی مجموعه داده‌ها، مشخص شد. در واقع در این مرحله با مقایسه مفاهیم گوناگون زمینه‌های مشترک بیشتری میان آن‌ها کشف و امکان مقوله‌بندی مفاهیم مشابه فراهم شد که حاصل تأملات و مقوله‌بندی‌های آن، ۱۸ مقوله‌ی اصلی می‌باشد که به شرح زیر است، شایان یاد کرد است که علامت* در ابتدا و انتهای کدها، نشانگر تکرار آن‌ها در بیانات شریف می‌باشد.

جدول شماره ۴: مقوله بندی مربوط به شرایط زمینه ای

مقوله اصلی	مقوله فرعی	کدگذاری باز (مفاهیم)	کد شناسه
رویکرد ضد	مشی اجتماعی منحرف	نابودی الگوی کنشی پیامبر اعظم، بروز کنش‌های انحرافی، کج روی از حق، عدم اجتناب از باطل، تحریف، نابود کرد سنت‌ها، کشتن، انتساب‌های نامشروع، آزار رساندن	E-3-9- E-3-10- R-11- 12- R-11-13- K-10- 16- K-10-17- k-10- 18- K-10-19- K-10- 20
ارزشی جامعه	ضعف ایمان و روحیه معنوی	دنیازدگی مردم، تدین زبانی، تدین بسته زندگی به مطلوب، کاهش متدینین متحمل (بلاکش)، بخل در جانبازی، مطبوع شدن دل‌ها	R-11-17- R-11-18- R- 11-19- R-11-20- R- 14-1- K-10-3

منبع: (نگارندگان)

جدول شماره ۵: مقوله بندی به شرایط علی

مقوله اصلی	مقوله فرعی	کدگذاری باز (مفاهیم)	کد شناسه
خطر نابودی اسلام	خلافت نابودکننده اسلام	لزوم بازگشت خلافت، نقض عهد، کنش غیرقابل پذیرش، الزام برخورد با حکومت، حرمت خلافت، خلافت نابودکننده اسلام، ابتلائی به خلافت یزید	M-1-3- M-1-4 M-1- 5- M-3-1- M-3-6- M- 3-7- M-3-9

منبع: (نگارندگان)

۱. لازم به ذکر است که مقاله حاضر مأخوذ از پایان‌نامه این‌جانب است و همه‌ی بیانات شریف (داده‌های تحقیق) مانند نمونه تحلیل شده است و جهت مشاهده‌ی جزئیات جداول کدگذاری باز، در دسترس مخاطب گرامی می‌باشد.

جدول شماره ۶: مقوله‌بندی مربوط به علل به شرایط علی

مقوله اصلی	مقوله فرعی	کدگذاری باز (مفاهیم)	کد شناسه
کنش اجتماعی منافی با حق	کنش منافی با حق	نافرمانی از پیامبر اعظم، ترجیح یافتن دیگران	M-3-8- E-3-3

منبع: (نگارندگان)

جدول ۷: مقوله‌بندی مربوط به راهکار اصلی: پاسداشت ارزش‌ها و نفی ضد ارزش‌ها و راهکارهای

فرعی ذیل آن

مقوله اصلی	مقوله فرعی	کدگذاری باز (مفهوم)	کد شناسه	ردیف
پاسداشت ارزش‌ها و نفی ضد ارزش‌ها	پاسداشت ارزش‌ها و نفی ضد ارزش‌ها	پاسداشت ارزش‌ها، نفی ضد ارزش‌ها	*M-4-4- M-5-7* *M-4-5- M-5-8*	۱
نفی و تسویف	نفی و تسویف	نفی بیعت، انزجار از بیعت، پیشنهاد بیعت هم‌زمان، دعوت به اندیشیدن	*M-1-1-M-1-9- M-2-11* E-4-11- M-2-2- M-2-12	۲
واکنش مدبرانه	اندیشه توحید محور	اهمیت رضایت خدای متعال، توکل به خدای متعال، امید به هدایت الهی، ایمان به قدرت مطلق الهی، طلب خیر از خدای متعال، امید به نیل به مقام شهدا، ترجیح امان الهی، شکرگزاری، ارزشمندی مصاحبت با مؤمنان، اشتیاق به لقاءالله، نارضایتی الهی از ذلت	M-4-6-* M-5-14- K-5-1- K-8-5- K-10-36* E-1-1- E-2-4-* E-4-2- E-9-2- R-5-2* E-5-2-* R-2-2- R-2-4* R-4-2- R-7-1- R-11-14- k-10-2	۳
واکنش مدبرانه توحیدمحور	واکنش مدبرانه نسبت به دعوت مردم	کنش آگاهانه، توجه به نامه‌های مردم، انتخاب رابط امین، اطمینان‌یابی، دستور به اقدام، اعانت سفیر، تصمیم به خروج از مکه، تأکید بر همراهی خانواده، استقبال از دیدگاه‌ها، گزینش مکان مناسب، دعوت به پیروی، بر حذر داشتن، سرعت، تقوایی‌پیشگی، الزام نکردن به همراهی، کتمان امور نهضت، تعامل مشفقانه، فرمان به کنش مجدانه، نفی فریفتگی	M-5-7- M-5-12-E-2-1-E-2-2- E-2-3-E-2-5 E-2-7- E-4-3- E-4-4 E-4-12- E-5-3- E-5-4- E-5-5* E-5-6- E-5-11* E-5-8* R-3-3- R-9-3-* E-5-9- E-5-10- R-5-4- R-12-19	۴

منبع: (نگارندگان)

داده جدول ۷: مقوله بندی مربوط به راهکار اصلی: پاسداشت ارزش ها و نفی ضد ارزش ها و راهکارهای

فرعی ذیل آن

ردیف	کد شناسه	کدگذاری باز (مفهوم)	مقوله فرعی	مقوله اصلی
۵	R-11-4- R-11-10- K-2-2- K-8-16	بازگشت از مسیر کوفه	بازگشت از مسیر کوفه	بازگشت از مسیر کوفه
۶	*E-6-3- R-1-3* E-7-1- E-9-4- R-8-6 R-10-1*R-10-9- R-14-5- K-4-1*	پیش‌بینی کنش ظالمانه، آگاه‌سازی از شهادت همراهان، کشته شدن محتوم، پیش‌بینی کشته شدن آگاهی، آگاه‌سازی از کشته شدن خود	پیش‌بینی کشته شدن	شهادت امام و یاران

جدول ۸: مقوله بندی مربوط به شرایط مداخله گر

ردیف	کد شناسه	کدگذاری باز (مفاهیم)	مقوله فرعی	مقوله اصلی
۱	M-6-1- M-6-2- E-4-8- E-4-9- R-4-4- E-4-13- R-8-5- R-1-2- K-6-3	نگرانی از خطرات، طلب رهایی، ترک اجباری مدینه، عدم استقرار مضطربانه، امنیت نداشتن (در مکه)، سماجت برای اخذ بیعت، عزم کشتن، تعقیب مجذانه، تداوم تعقیب	عدم استقرار مضطربانه	تهدید امنیتی
۲	E-4-1- R-5-1- R-6-1- R-7-9- *R-11-1- R-13-2*-R-11-2- R-12-13-* K-2-1- K-8-15* K-10-4	ارسال نامه کوفیان، اجتماع ناصرانه بزرگان، درخواست کوفیان، تأکید بر نامه‌های کوفیان، معذوریت درخواست کوفیان، درخواست مردم، پیمان بیعت و یاری، تأکید بر دعوت کوفیان، درخواست فریادرسی	دعوت کوفیان	اقبال مردم به رهبری امام
۳	R-9-1- R-9-2- R-11-9- R-11-11	شهادت یاران، عدم همراهی کوفیان، تغییر موضع مردم، تغییر شرایط	عدم همراهی کوفیان	عدم همراهی مردم
۴	K-9-1- K-9-2- K-10-27- k-10-28- K-10-29	نفی تسلیم ذلیلانه، کنش آزادمنشانه، مخیر شدن در انتخاب مرگ یا ذلت، استبعاد ذلت، ترجیح مرگ شرافتمندانه	ناگزیری در انتخاب میان مرگ آزادمنشانه و تسلیم ذلیلانه	مختار شدن میان مرگ و ذلت

منبع: (نگارندگان)

جدول ۹: مقوله بندی مربوط به راهبردهای نهضت

مقوله اصلی	مقوله فرعی	کدگذاری باز (مفاهیم)	کد شناسه	ردیف
تأکید بر جایگاه و مشی اجتماعی خویش	اولویت حداکثری برای تغییر	قربانیت با رسول خدا، مسئولیت رسالت، ارتباط با ملائکه، جلب رحمت الهی، برگزیدگان الهی، اقتران با راه حق، اولویت برای ایجاد تغییر، الگو بودن، شرافت خانوادگی، شهرت امتیاز	*M-2-3- M-3-4- M-4-1- M-4-3- E-3-1- E-4-7- K-8-7- K-8-8- K-8-13*M-2-4- M-2-5- M-2-6- M-2-7- M-5-11- R-12-12- R-12-17- K-8-9- K-8-10	۱
	تأکید بر موازین اخلاقی نهضت	کنش حق مدارانه، گواهی به حقانیت اصول، نفی سرکشی، نفی سلطه طلبی نامشروع، نفی کنش مفسدانه، نفی کنش ظالمانه، کنش اصلاح طلبانه، انزجار از شکاف اجتماعی، تمایل به آرامش اجتماعی، بردباری، اجتناب از هتک حرمت مکه، مشی مبتنی بر بیان رسول خدا، تخطی نکردن، تقواییبگی، عدم کج روی، صبر بر تصاحب اموال، صبر بر اهانت، اجتناب از کج روان، ترجیح دوری حداکثری مقتل از مکه، برائت از کنش منحرفانه، نفی نصرت طلبی از گمراهان، دفاع از یاران، عدم ابتداء به جنگ، حقیقت گویی، نفی ضرر رسانی، نفی کنش کج روانه	M-3-5- M-5-1- M-5-2- M-5-3- M-5-4- M-5-5- M-5-6- * M-5-12- K-12-1* E-3-4- E-3-5- E-4-5- E-4-6- E-4-10- E-5-8- E-6-1- E-8-1- R-4-3- R-7-2- R-7-3 R-11-22- R-14-2- R-13-1- *K-1-1-K-11-1- * K-8-11- K-8-14 K-10-9	۲
	تعامل عزتمدارانه	اعتراض آشکار، نفی همسازی با ظالم، تأکید بر دیرینگی غلبه بر دشمن، نهراسیدن	M-7-2- M-7-3- K-10-31- K-10-33	۳
	تأکید بر حق حکومت	تأکید بر حق حاکمیت، تأکید بر اولویت در حکومت	M-1-2- * E-3-2- E-3-6*	۴

منبع: (نگارندگان)

ادامه جدول ۹: مقوله بندی مربوط به راهبردهای نهضت

مقوله اصلی	مقوله فرعی	کدگذاری باز (مفاهیم)	کد شناسه	ردیف
روشنگری در خصوص عدم حاکم وقت	کنش فاسقانه آشکار	کنش فاسقانه آشکار، شراب‌خواری، بازی با حیوانات، عداوت با اهل بیت، حلال دانستن محرمات، اطاعت از شیطان، عدم اطاعت از خدای متعال، تغییر احکام الهی	*M-1-6- M-2-10- M-3-2- R-12-8-* M-1-7- M-1-9- M-2-8- M-1-8- R-12-1-R-12-6- R-12-7- R-12-11	۵
	مشی حکومتی مغایر با شریعت	عدم قدرت هدایتگری، کنش ظالمانه حاکمیت، نقض عهد، کنش مغایر با الگوی کنشی پیامبر اعظم، تعامل ظالمانه، تعطیلی حدود، تخصیص ثروت، کنش ناعادلانه	E-2-9- R-11-7- R-12-2- R-12-3- R-12-4- R-12-9-R-12- R-10- K-10-7	۶
مدیریت فعال رفتار کنشگران نهضت بر مبنای هدف	تبیین حقایق مبتلابه نهضت	ناهمسانی حاکم عادل با حاکم جائز، تلازم ایمان با خداترسی، مرگ سعادت‌مندان، رنج‌آوری همزیستی با ظالم، افتران حقارت و زندگی ذلیلانه، عدم رستگاری، ناپایی دنیا، مرگ محتوم انسان	E-2-8- R-2-3- R-11-15- R-11-16- R-11-25- K-3-1-K-6-1- K-6-2	۷
	هشدار فرجام سوء عدم همراهی	عدم پیروزی جاماندگان، تحقیر فراگیر، تسلط شمشیر قاطع، تسلط حاکم خوارکننده، همسانی عقوبتِ ناظر منفعل با حاکم جائز، تضرر عهدشکن، درافتادن در آتش، هلاکت، مستوجب عذاب الهی،	E-7-2-R-7-6- R-7-7- R-7-8- R-12-5 R-12-22- R-14-3- K-10-2- k-10-26	۸
	نکوهش کنش منحرف کج‌روان	سابقه‌ی عهدشکنی، عدم تشخیص سعادت‌مندی، تباهی نیک‌بختی، کاریست امکانات علیه خودی، مشارکت با دشمن، امید به پاداش، شتاب‌زدگی، تحریض به جنگ، سرکشی، اعراض از قرآن، اغواگری، کنش فاسقانه، تحریف، سخنگوی اعراض کنندگان، انکا به یزید، شهرت به نیرنگ، خباثت، عهدشکنی مکرر	R-12-18-R-12-20- R-12-21- K-10-5- K-10-6 K-10-8- K-10-10- K-10-11- K-10-12- K-10-13- K-10-14- K-10-15- K-10-21- K-10-22- k-10-23- k-10-24- K-10-25-	۹

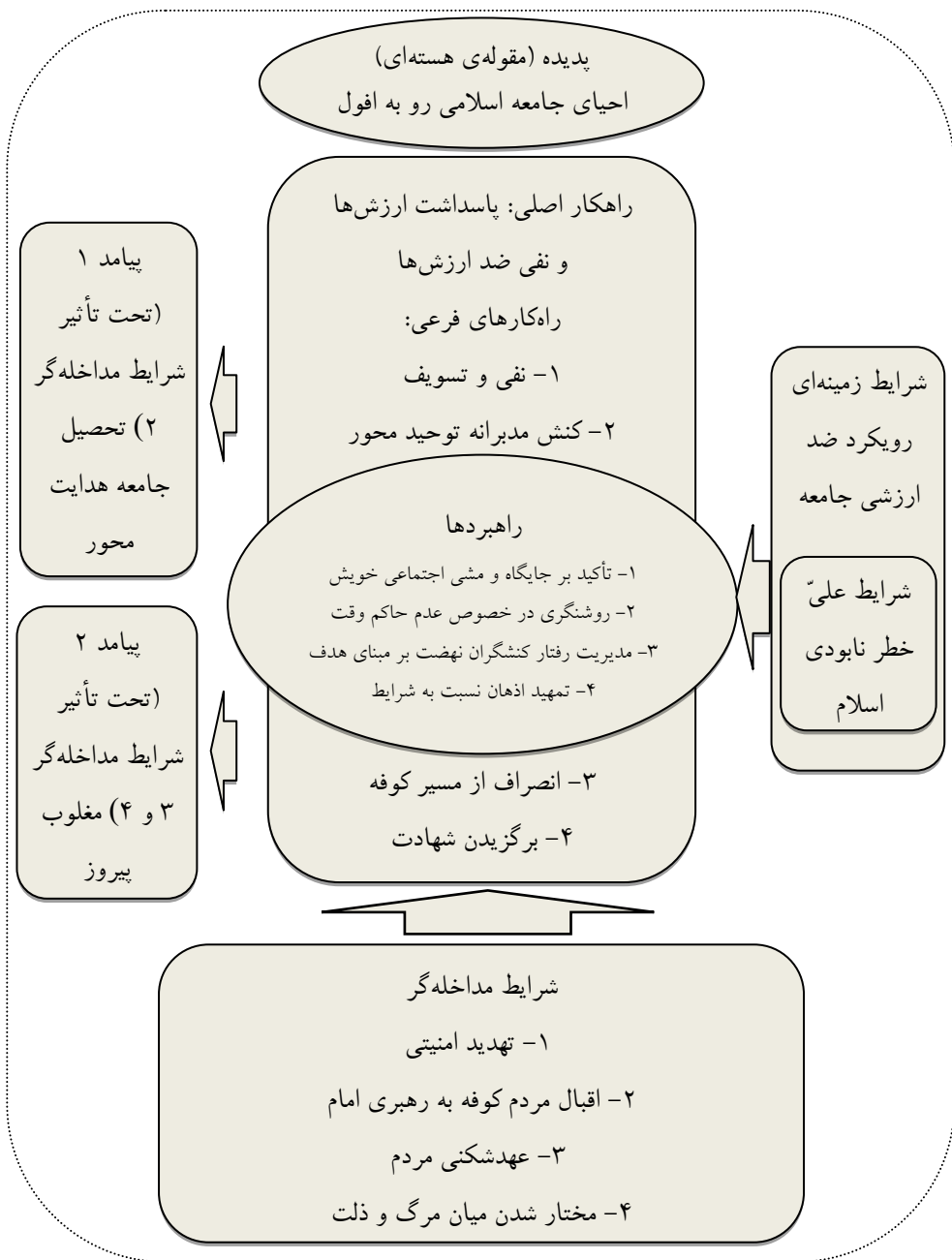
ادامه جدول ۹: مقوله بندی مربوط به راهبردهای نهضت

مقوله اصلی	مقوله فرعی	کدگذاری باز (مفاهیم)	کد شناسه	ردیف
مدیریت فعال رفتار کنشگران نهضت بر مبنای هدف	رعایت حق ارشاد امت	هدایت مقید به اطاعت، توصیه به همراهی، شناخت صاحب حق، نهایت اندرزگویی، شتاب نکردن، رعایت حق ارشاد، دعوت به تأمل، پرسش از آگاهان، اتمام حجت بر مردم	*E-3-11- K-10-1- * E-4-15- R-11-5- K-7-1- K-8-1- K-8-2- K-8-6- K-8-12- K-10-30	۱۰
	ترغیب به همراهی	دریافت پاداش الهی، پرداخت هزینه، حسن مصاحبت، حضور در صحنه، حضور خانواده، مرگ سعادت‌مندان، تحصیل رشد، سعادت‌مند شدن	*R-2-1- R-5-3 *R-3-1- R-3-2- *R-5-5-R-12-15* - R-12-16- R-11-17- R-12-14- K-8-3	۱۱
تمهید اذهان نسبت به شرایط	توجه به قدیر الهی	توجه به تقدیر الهی، تسلط امر الهی	*M-7-1- E-5-1- E-9-1- R-4-1- R-7-1- R-8-11 *R-10-2	۱۲
	یادکرد مکرر جریان یحیی بن زکریا	یادکرد جریان حضرت یحیی	E-4- 14 ...	۱۴

جدول ۱۰: مقوله بندی مربوط به پیامدهای احتمالی نهضت (وضعیت مطلوب)

مقوله اصلی	مقوله فرعی	کدگذاری باز (مفاهیم)	کد شناسه	ردیف
تحصیل جامعه هدایت محور	تحصیل جامعه هدایت محور	پیروی از الگوی کنشی پیامبر اعظم. ص. پیروی از الگوی کنشی امیرالمؤمنین. ع. تحصیل جامعه هدایت محور، مشی تقوآمانه، اقبال به قرآن، اقبال به الگوی کنشی پیامبر اعظم، بازآوری ارزش‌ها محو کنش‌های منحرف	M-5-9- M-5-10- E-2-10- E-2-11- E-3-7 E-3-8- R-6-2- R-6-3	۱
مغلوب پیروز	مغلوب پیروز	مرگ مجاهدانه عدم ندامت، ملامت نشدن، مغلوب پیروز	R-11-23-R-11-25 R-11-26- K-10-32	۲

منبع: (نگارندگان)

شکل ۱: مدل ایدئولوژی قیام عاشورا

منبع: (نگارندگان)

۳- کدگذاری گزینشی

با مدنظر داشتن کلیه مقولات اصلی و همچنین مقولات فرعی و مفاهیم آن‌ها، مفهوم «احیای جامعه اسلامی رو به افول» را به عنوان مقوله‌ی هسته‌ای، مشخص نمودیم. با توجه به ویژگی‌های این کدگذاری، اهتمام نگارنده بر آن بود که مفهومی گزینش شود که؛ در عین اینکه در سطح بالاتری از انتزاع نسبت به مفاهیم پیشین است، به نوعی دربردارنده‌ی کلیه مفاهیم و فرآیند نهضت نیز باشد. مدل «احیای جامعه اسلامی رو به افول» در صفحه بعد قابل مشاهده است.

نتیجه‌گیری

بی‌تردید نهضت حضرت سیدالشهدا (ع) واقعه‌ای است که از ابعاد گسترده‌ای برخوردار بوده و ظرفیت بررسی آن از مناظر و زوایای گوناگون، همچنان وجود دارد؛ اما دستاورد ما در این پژوهش، نگرشی روشمند به بُعد اندیشگانی و اجتماعی قیام عاشورا و تحصیل مدل ایدئولوژیک- شامل تبیین زمینه‌ها، علل، راهبردها، شرایط مداخله‌گر و پیامدهای- آن است که فشرده‌ی برآیند پژوهش به شرح ذیل می‌باشد. شایان یادکرد است مدل ارائه‌شده بر پایه‌ی روایات منابع معتبر در حوزه عاشورا پژوهی- که در متن مقاله در قالب جدولی اشاره شد- است که به نوعی تأمین‌کننده‌ی روایی^۱ این پژوهش نیز می‌باشد و فرآیند تحصیل مدل مبتنی بر روش نظریه‌پردازی داده بنیاد حاصل شده است. بازشناسی زمینه‌های قیام- با اتکا به بیانات شریف امام (ع)- که در حقیقت بستر رخداد این واقعه در سال ۶۱ ه.ق را ترسیم می‌نماید، به‌نوعی متداعی فضای غالب حاکم بر جامعه اسلامی آن زمان نیز هست. حاصل تحلیل مفاهیم داده‌های پژوهش در این خصوص مشتمل بر دو مقوله‌ی فرعی می‌باشد که نمایانگر آسیب‌های عمده‌ای است که جامعه اسلامی به آن مبتلا بود. درواقع «مشی منحرف جامعه» که بیانگر نِمای کلی از حرکت انحرافی جامعه- اعم از حکومت و مردم- از فرامین اسلام ناب بود و افزون بر آن «اهمیت یافتگی امور مادی و ضعف ایمان»، انعکاس‌دهنده‌ی رویکرد ضد ارزشی جامعه است. بر پایه‌ی تأملی که نگارنده بر تک‌تک مفاهیمی که در ذیل مقوله‌ی «رویکرد ضد ارزشی جامعه» شناسایی شده‌اند، داشته است؛ یک مفهوم می‌تواند محور اصلی دیگر آسیب‌های مبتلا به محسوب شود و آن «ترک الگوی کنشی پیامبر اعظم (ص)» است. درواقع جامعه‌ی اسلامی در سطوح حاکمیت و مردم پس از گذشت پنجاه سال از رحلت رسول خدا (ص) چنان از الگوی رفتاری و عملی ایشان-

1 . Validity

که اسوه‌ی کامل عمل به بایسته‌های اخلاقی و شرعی اسلام بودند- فاصله گرفته بود؛ که عملاً در مواضعی دقیقاً عکس توصیه‌ها و رفتار ایشان، صورت می‌گرفت. این نکته نیز مراتبی داشت که رخداد فاجعه‌ی عاشورا گواه بر این ادعا در بالاترین سطح عملکرد امت در این خصوص است.

بی‌تردید جامعه‌ی آن روز از مشکلات و چالش‌های عدیده‌ای رنج می‌برد؛ اما در این میان یک مشکل اصلی- یا علت عمده- که می‌توانست به شدت دیگر موارد بیفزاید و پیامدهای به‌مراتب مخرب‌تری را در پی داشته و باوجود آن «خطر نابودی اسلام» محسوس می‌نمود، به خلافت رسیدن شخص یزید بود. درواقع صرف‌نظر از حق حاکمیت امام (ع)، ویژگی‌های شخصیتی و مشی حکومتی وی نه‌تنها مؤید صلاحیت حکومت او بر جامعه‌ی اسلامی نبود بلکه منافات بارزی با بایسته‌های تصدّی این امر داشت. از سوی دیگر ابتلای جامعه به چنین مشکلی، علل متعددی داشت که دو مورد از آن- در محدوده‌ی داده‌های پژوهش- شناسایی شد. درواقع پایه‌های خلافت یزید، پس از رحلت پیامبر اعظم (ص) با «ترجیح یافتن دیگران» نسبت به اهل‌بیت برای تصدّی امر حکومت، پی‌ریزی شد. در آن امتداد «نافرمانی مردم مدینه از پیامبر اعظم (ص) واکنش خسارت‌بار و غیرمسئولانه‌ای بود که پیامدی چون خلافت معاویه را در پی داشت و موجبات ابتلای به حکومت یزید را فراهم کرد. بررسی داده‌های مربوط به بیانات حضرت اباعبدالله و تحلیل آن، رهنمون این نکته است که در کنار راه‌حل اساسی «پاسداشت ارزش‌ها و نفی ضد ارزش‌ها» در قبال چالش بنیانی حاکمیت وقت، راهکارهای فرعی دیگری در امتداد آن مدنظر بود. به دیگر سخن؛ در بررسی این نهضت، با یک «فرآیند» مواجه هستیم که مقاطع و شرایط گوناگونی را پشت سر گذاشته و به اقتضای تحولاتی که رخ می‌داد، تصمیمی سنجیده و هوشمندانه به فراخور شرایط آنی اتخاذ می‌شد.

در آغاز نهضت آنچه که موضوعیت داشت، اعتراض علیه حکومت یزید و عدم بیعت با وی بود که با «نفی و تسویف» امام و کاربست هوشمندانه و غیر محافظه‌کارانه آن، تهدید به فرصت تبدیل شد. در گام بعد ارسال نامه‌ها که متضمن درخواست مردم برای پذیرش زعامت آنان و عهده‌دار شدن هدایتشان بود، بیش از آن که اطمینان به یاری کنندگی مردم کوفه را افزون نماید، به‌نوعی حضرت اباعبدالله علیه‌السلام را به «پاسخ مسئولانه»- کنش مدبرانه توحید محور- در قبال درخواست آنان واداشت. راه‌حل سومی که بنا بر اقتضای شرایط و در پی عهدشکنی مردم اتخاذ شد، تصمیم «انصراف از مسیر کوفه» بود که با ممانعت کسانی که راه ایشان را سد نمودند، مواجه شد. درنهایت با رسیدن نامه ابن زیاد مبنی بر مخیر نمودن امام (ع) میان بیعت و جنگ، حضرت سیدالشهدا (ع) «شهادت

شرافتمندانه» را بر بیعت ترجیح دادند. در واقع چهار تصمیم و راه‌کار متفاوت در قبال چهار عامل مداخله‌گر در فرآیند نهضت اتخاذ شد و عملاً قائل شدن به یک تصمیم و راه‌کار ثابت و غیر منعطف از ابتدا تا سرانجام نهضت، غیر واقع‌بینانه می‌نماید. بررسی دقیق و تحلیل بیانات حضرت سیدالشهدا (ع) - در مقام تبیین نگاه به موضوع «شهادت» در عاشورا - و در فرآیند نهضت، حاکی از آن است که شهادت امام (ع) قابل پیش‌بینی بوده است. این موضوع نه تنها از سوی کسانی که از رفتن به کوفه بر حذر می‌داشتند، تأکید می‌شد؛ بلکه حضرت اباعبدالله (ع) شخصاً در مواضع گوناگون به آن تصریح فرموده و حتی پیامدهای ناگوار آن در جامعه را یادآور شدند. در واقع تصریح امام (ع) به اینکه یا از ایشان بیعت گرفته و یا ایشان را می‌کشند و از سوی دیگر نفی شدید بیعت از سوی ایشان، چنین می‌نمایند که شهادت در مسیر پاسداری از اسلام را اجتناب‌ناپذیر دانسته و دیگران را نیز از آن آگاه می‌ساختند. در حقیقت امام (ع) در پی آن بودند که اسلام را از خطر بزرگی که در معرض آن بود، حفظ نمایند، هرچند که کنش مسئولانه‌ی ایشان متضمن شهادت و هزینه‌های دیگر ناشی از آن باشد. راهبردهای نهضت در وهله‌ی نخست نمایانگر اهتمام حداکثری امام (ع) برای هدایت امت و در گام بعد تلاش مجدانه ایشان در جهت جلوگیری از جنگ است؛ که به تبع نکات یادشده از روحیه اصلاح‌طلبی عاری از خشونت امام علیه‌السلام نیز حکایت می‌کند. نکته‌ای که در این خصوص اهمیت دارد، توحید محوری در اندیشه و تداوم مدنظر داشتن قدرت، هدایت و رضایت خدای متعال و ترجیح امان الهی در برابر امان و حمایت دشمن بود. از سوی دیگر بر پایه‌ی داده‌های پژوهش، تمامی کنش‌ها و واکنش‌های امام (ع) در فرآیند نهضت و شرایط متفاوت آن، حاکی از حس مسئولیت‌پذیری و تعهد به اصول و ارزش‌های اخلاقی و اسلامی در عرصه‌ی نظر و عمل است.

بررسی راهبردهای اتخاذ شده در فرآیند نهضت افزون بر آنکه نمایانگر منش امام (ع) در حوزه کنش‌های فردی و اصول حاکم بر آن است، فرصت شناخت مؤلفه‌های ظریفی از تعامل ایشان با مخاطبین نهضت را فراهم می‌آورد. نگارنده بر این باور است که مقوله‌ی بسیار مهمی که در این حوزه مورد اهتمام بوده است؛ توجه به ارتقاء شناختی و تنبیه افراد نسبت به شرایط حاکم بود و رشد فردی مخاطبان فی‌نفسه در بستر این نهضت اهمیت داشت و به‌هیچ‌رویی صرفاً استفاده از حضور کمی افراد و نیز امکانات در اختیار آنان موضوعیت نداشت.

برآیند بررسی و تحلیل راهکارها و راهبردهای نهضت حاوی یک نکته مهم است؛ که با وجود اتخاذ راهکارهای متفاوت و همچنین کاربست راهبردهای متنوع و متعدد در فرآیند نهضت، آنچه

همواره در شرایط گوناگون ثابت بود، هدفی بود که در آغاز نهضت و تا انتها برای آن قیام نمودند- مقابله با حاکم جائر و اصلاح امر امت پیامبر اعظم (ص) مبتنی بر سیره ایشان و امیرالمؤمنین (ع)- و در این راستا با تغییر شرایط به هیچ روی از اصول مبتنی بر احکام و سنت رسول اعظم (ص) تخطی نمودند.

بدیهی است که تمام تنش‌ها و تلاش‌هایی که صورت گرفت برای رسیدن به جامعه‌ی مطلوبی بود که بستر رشد و تعالی حقیقی امت و نیل به قرب الهی باشد. در این راستا پیروی از الگوی کنشی پیامبر اعظم (ص) و امیرالمؤمنین (ص)، و محو کنش‌های منحرف که به عنوان افق و چشم‌انداز روشن جامعه‌ی اسلامی به آن نگریسته می‌شد، در این نهضت افزون بر موضوعیت، طریقت نیز داشته است و امام (ع) از ابتدا تا انتهای نهضت شخصاً به آن‌ها پایبند بوده و دیگران را نیز بدان فرا می‌خواندند.

نکته‌ای بسیار حائز اهمیت در خصوص چشم‌انداز جامعه‌ی اسلامی و به تعبیری وضعیت مطلوب و از سوی دیگر آسیب‌شناسی وضعیت موجود، معیاری است که با نظر به آن این دو حالت بررسی و ترسیم می‌شوند. اصل لزوم «عدالت محوری» حاکم جامعه اسلامی که در مواضع گوناگون به صراحت و یا تلویحاً مورد اشاره است. در واقع از یک سو معیاری مهم برای سنجش صلاحیت حاکمیت وقت قلمداد شده است و آن را زیر سؤال می‌برد و از سوی دیگر بر پیروی از سیره‌ی پیامبر اعظم (ص) و امیرالمؤمنین (ع) نیز که متضمن این اصل بنیانی است، تأکید شده است.

برآیند بررسی مواضع حضرت سیدالشهدا (ع) در خصوص شهادت در راه پاسداری از اسلام که به عنوان یکی از نتایج بسیار محتمل نهضت بر شمرده می‌شد، نمایانگر آن است که نه تنها جان بازی در این مسیر را شکست و سرافکنندگی تلقی نمودند؛ بلکه آن را همواره پیروزی شرافتمندانه‌ای دانسته‌اند که ملامت و سرزنشی در آن نیست و در حقیقت یکی از دو حُسنی است- پیروزی ظاهری و یا شهادت- که به آن دست می‌یابند.

منابع

الف- منابع فارسی

- استراوس، انسلم و کوربین، جولیت (۱۳۹۰)، مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه کیفی، ترجمه ابراهیم افشار. تهران. نشر نی.

- اسپریگنز، توماس (۱۳۸۷)، *فهم نظریه‌های سیاسی*، ترجمه فرهنگ رجایی، تهران: مؤسسه انتشارات آگاه.
- پارسایا، حمید (۱۳۸۶) *سنت، ایدئولوژی، علم، قم: مؤسسه بوستان کتاب.*
- جعفریان، رسول (۱۳۹۱)، *تأملی در نهضت عاشورا*، تهران: نشر علم.
- دانایی‌فرد، حسن و امامی، سید مجتبی (۱۳۸۶)، «*استراتژی‌های پژوهش کیفی تأملی بر نظریه‌پردازی داده بنیاد*»، نامه‌ی پژوهش فرهنگی، شماره ۶ صص ۶۹-۷۹.
- دانایی‌فرد، حسن و دیگران (۱۳۹۱)، *روش‌شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکردی جامع*، تهران: صفار.
- روشه، گی (۱۳۷۰)، *تغییرات اجتماعی*، ترجمه منصور وثوقی، تهران: نشر نی.
- شریعتی، علی (۱۳۶۱)، *جهان‌بینی و ایدئولوژی*، تهران: انتشارات مونا.
- صافی، لطف‌الله (۱۳۶۶)، *حسین علیه‌السلام شهید آگاه و رهبر نجات‌بخش اسلام*، مشهد: مؤسسه نشر و تبلیغ.
- صالحی نجف‌آبادی، نعمت‌الله (۱۳۷۸)، *شهید جاوید حسین بن علی علیه‌السلام*، تهران: امید فردا.
- صدیق اورعی، غلامرضا (۱۳۷۳) *اندیشه امام خمینی (ره) درباره تغییر جامعه*، تهران: مؤسسه انتشاراتی سوره.
- فراستخواه، مقصود (۱۳۹۵)، *روش تحقیق کیفی در علوم اجتماعی (با تأکید بر نظریه بر پایه)*، تهران: نشر آگاه.

- کوهن، بروس (۱۳۹۵)، *مبانی جامعه‌شناسی*، غلامعباس توسلی و رضا فاضل، تهران: انتشارات سمت.
- کوهن، آوین استانفورد (۱۳۸۱)، *تئوری‌های انقلاب*، ترجمه علیرضا طیب، تهران: نشر قومس.
- محمدپور، احمد (۱۳۹۲)، *روش تحقیق کیفی ضد روش (منطق و طرح در روش‌شناسی کیفی)*، تهران: جامعه‌شناسان.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۷)، *حماسه حسینی*، جلد دوم، تهران: انتشارات صدرا.
- واگو، استفان (۱۳۷۳)، *درآمدی بر تئوری‌ها و مدل‌های تغییرات اجتماعی*، ترجمه احمدرضا غروی زاد، تهران: مؤسسه انتشارات جهاد دانشگاهی.
- هاشمی شاهرودی، سید محمود (۱۴۳۳ق) *گفتارهایی پیرامون نهضت حسینی*، بی‌جا: بنیاد فقه و معارف اهل بیت (ع).

ب- منابع انگلیسی

- Charmaz, Kathy (2000), "*Grounded Theory Objectivist and Constructivist Methods*" In, Norman K. Denzin, Yvonna S. Lincoln (eds.) *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks; London: SAGE Pub.
- Holton, Judith A (2007) "*The Coding process and Its Challenges*" In, Antony Bryant and Kathy Charmaz (eds) *The SAGE handbook of grounded theory*. Thousand Oaks C.A: SAGE Publication.
- Liamputtong, Pranee and Douglas Ezzy (2005), *Qualitative research methods*, Oxford: Oxford university press.
- Urquhart, Cathy (2013), *Grounded theory for qualitative research: a practical guide*. Los Angeles, Calif; London: SAGE.

پ- منابع عربی

- الحرائی الحنبلی دمشقی، ابن تیمیه (۱۴۰۶)، منهاج السنه النبویه فی نقض کلام الشیعۀ القدریۀ، بی‌جا: جامعۀ الإمام محمد بن سعود الإسلامیہ.
- المالکی، ابی بکر بن العربی (۱۴۱۲)، العواصم و القواصم فی تحقیق مواقف الصحابه بعد وفاء النبی، قاهره: مکتبۀ السنه.

ت- منابع الکترونیکی

- منصوریان، یزدان، سخنرانی با موضوع «گراند تئوری چیست و چه کاربردی دارد»، در اصفهان، ۱۳۸۶/۳/۹:

<http://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?ID=173908>